

TAOM NOMLARINING NOMINATIV VAZIFASI

Jo'rayeva Sug'diyona Ismoilovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi.

jurayevasugdiyona@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20623216>

Annotatsiya. Mazkur maqolada taom nomlarining til tizimidagi nominativ vazifasi lingvistik va lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Taom nomlari muayyan ovqat turini atash, uni boshqa taomlardan farqlash, tarkibiy xususiyatlari, tayyorlanish usuli, shakli, hududiy mansubligi va iste'mol jarayoni haqida axborot beruvchi leksik birliklar hisoblanadi. Ular insonning kundalik turmushi, oziq-ovqat madaniyati va ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lib, tilning nominativ imkoniyatlarini yaqqol namoyon etadi. Maqolada o'zbek taom nomlari misolida nominatsiya jarayoni, nomlash mezonlari va taom nomlarining kommunikativ ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: taom nomlari, nominativ vazifa, nominatsiya, leksik birlik, semantika, o'zbek tili, lingvomadaniyat, ovqatlanish madaniyati.

Abstract. This article analyzes the nominative function of food names in the language system from linguistic and linguocultural perspectives. Food names are lexical units that denote a particular type of dish, distinguish it from other dishes, and provide information about its ingredients, method of preparation, form, regional affiliation, and consumption process. They are directly connected with people's everyday life, food culture, and social life, clearly demonstrating the nominative potential of language. The article highlights the process of nomination, naming criteria, and the communicative significance of food names through the example of Uzbek food names.

Keywords: food names, nominative function, nomination, lexical unit, semantics, Uzbek language, linguoculture, food culture.

Аннотация. В данной статье с лингвистической и лингвокультурологической точек зрения анализируется номинативная функция названий блюд в языковой системе. Названия блюд являются лексическими единицами, которые обозначают определённый вид блюда, отличают его от других блюд, а также дают информацию о его составе, способе приготовления, форме, региональной принадлежности и процессе употребления. Они непосредственно связаны с повседневной жизнью человека, культурой питания и социальной жизнью, ярко демонстрируя номинативные возможности языка. В статье на примере названий узбекских блюд освещаются процесс номинации, критерии наименования и коммуникативное значение названий блюд.

Ключевые слова: названия блюд, номинативная функция, номинация, лексическая единица, семантика, узбекский язык, лингвокультура, культура питания.

Kirish. Tilning eng muhim vazifalaridan biri borliqdagi narsa va hodisalarni nomlash, ya'ni nominativ vazifani bajarishdir. Inson atrofidagi predmet, hodisa, belgi va jarayonlarni nomlash orqali ularni anglaydi, farqlaydi va muloqot jarayonida boshqalarga yetkazadi. Shu ma'noda taom nomlari ham tilning muhim nominativ qatlamlaridan biri hisoblanadi.

Taom nomlari inson hayotining eng zarur ehtiyojlaridan biri – ovqatlanish jarayoni bilan bog‘liq leksik birliklardir. Ular ma’lum bir ovqat turini atash, uni boshqa taomlardan ajratish, tarkibi, tayyorlanish usuli yoki hududiy xususiyatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, “palov”, “manti”, “somsa”, “sho‘rva”, “lag‘mon”, “chuchvara”, “norin”, “dimlama” kabi birliklar turli taomlarni nomlash bilan birga, ular haqida muayyan tasavvur ham hosil qiladi.

Taom nomlarining nominativ vazifasini o‘rganish o‘zbek tilining leksik boyligini, xalqning ovqatlanish madaniyatini va nomlash tamoyillarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Nominativ vazifa tushunchasi – nominativ vazifa til birliklarining narsa, hodisa, tushuncha yoki jarayonni nomlash xususiyatidir. Har bir so‘z ma’lum bir ma’noni bildiradi va borliqdagi muayyan predmet yoki tushunchaga ishora qiladi. Taom nomlari ham ushbu vazifani bajarib, muayyan ovqat turining til orqali ifodalanishini ta’minlaydi.

Taom nomlarining nominativ vazifasi quyidagi jihatlarida namoyon bo‘ladi:

birinchidan, taomni ataydi; ikkinchidan, uni boshqa taomlardan farqlaydi; uchinchidan, taomning tarkibi yoki tayyorlanish usuli haqida ma’lumot beradi; to‘rtinchidan, xalqning ovqatlanish madaniyatidagi tasniflash mezonlarini ko‘rsatadi. Masalan, “sho‘rva” deyilganda suyuq ovqat turi, “somsa” deyilganda xamir va ichlik asosida pishiriladigan taom, “manti” deyilganda bug‘da pishiriladigan xamirli taom tushuniladi. Demak, taom nomlari kommunikativ jarayonda aniq va tushunarli axborot beruvchi birliklardir.

Taom nomlarining mahsulot asosida nomlanishi – taom nomlarining nominativ xususiyatlaridan biri ularning tarkibiy mahsulot asosida shakllanishidir. Bunda taom nomi ovqat tayyorlashda ishlatiladigan asosiy mahsulotga bog‘liq bo‘ladi. Masalan:

A) qovoq somsa — asosiy ichligi qovoqdan iborat somsa;

B) go‘shqli manti — go‘sh solib tayyorlanadigan manti;

C) kartoshkali somsa — kartoshka asosida tayyorlanadigan somsa;

D) sut osh — sut asosida tayyorlanadigan ovqat;

E) moshxo‘rda — mosh mahsuloti asosida tayyorlanadigan taom.

Bunday nomlarda taomning tarkibi nom orqali ochiq ifodalanadi. Bu esa nomning informativlik darajasini oshiradi. Tinglovchi yoki o‘quvchi taom nomi orqali uning asosiy mahsuloti haqida darhol tasavvur hosil qiladi.

Taom nomlarining tayyorlash usuli asosida nomlanishi – ayrim taom nomlari ularning qanday usulda tayyorlanishiga qarab yuzaga keladi. Bu holatda pishirish jarayoni nomlashning asosiy belgisi bo‘lib xizmat qiladi.

Masalan:

1) qovurma lag‘mon — qovurish usuli bilan tayyorlanadigan lag‘mon;

2) dimlama — dimlab pishiriladigan taom;

3) bug‘lama — bug‘da pishiriladigan ovqat;

4) qaynatma sho‘rva — qaynatish yo‘li bilan tayyorlanadigan sho‘rva;

5) kabob — asosan olov yoki cho‘g‘da pishiriladigan go‘shqli taom.

Bu kabi nomlar taomning tayyorlanish texnologiyasini bildiradi. Demak, taom nomi faqat ovqat turini atabgina qolmay, uning pishirilish jarayoni haqida ham axborot beradi.

Taom nomlarining shakl va tashqi ko‘rinish asosida nomlanishi – ba’zi taom nomlari ovqatning shakli, hajmi yoki tashqi ko‘rinishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, “qatlama” nomi

taomning qat-qat tuzilishini bildiradi. “Chuchvara” va “manti” nomlari esa xamirga ichlik solib tugiladigan taomlar sifatida tasavvur qilinadi.

Shakl asosida nomlash xalqning kuzatuvchanligi va amaliy tajribasi bilan bog‘liq. Bunda nom taomning tashqi belgilarini ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, “patir” odatda yumaloq shakldagi non turi sifatida taniladi. “Somsa” esa ko‘pincha uchburchak, to‘rtburchak yoki yumaloq shaklda tayyorlanadigan xamirli taomni anglatadi.

Bunday nomlar orqali xalqning taomni nafaqat tarkibiga, balki tashqi ko‘rinishiga qarab ham farqlagani ko‘rinadi.

Hududiy belgi asosida nomlanish – taom nomlarida hududiy mansublik ham muhim nominativ belgi hisoblanadi. Ayrim taomlar muayyan hududga xos tayyorlanish usuli, mahsulot tanlovi yoki ta‘mi bilan ajralib turadi. Shu sababli ularning nomida joy nomi ishtirok etadi. Masalan: **Buxoro palovi; Toshkent oshi; Samarqand noni; Xorazm gumma; Andijon manti; Qo‘qon patiri.**

Bu nomlar taomning geografik kelib chiqishi yoki muayyan hududga xos pazandachilik an‘anasini bildiradi. Hududiy nomlar taomni farqlash, uning o‘ziga xosligini ko‘rsatish va lokal madaniy identitetni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi.

Taom nomlarining kommunikativ ahamiyati – taom nomlari kundalik muloqotda keng qo‘llanadi. Ular orqali insonlar ovqat tayyorlash, buyurtma berish, mehmon kutish, dasturxon tuzash va marosimlarni tashkil etish jarayonida bir-biri bilan axborot almashadi. Masalan, “bugun palov qilamiz”, “mehmonlarga somsa yopamiz”, “Navro‘zda sumalak pishiriladi” kabi gaplarda taom nomlari aniq kommunikativ vazifa bajaradi. Ular nutq jarayonida kerakli axborotni qisqa va tushunarli shaklda yetkazadi.

Taom nomlarining kommunikativ ahamiyati shundaki, ular birgina so‘z orqali murakkab madaniy va amaliy tasavvurlarni ifodalaydi. Masalan, “palov” so‘zi eshitilganda nafaqat taom, balki uning tarkibi, tayyorlanish usuli, iste‘mol vaziyati va marosimiy ahamiyati ham tasavvur qilinadi.

Taom nomlarida nominativlik va semantik aniqlik – taom nomlari semantik jihatdan aniq bo‘lishi kerak. Chunki ular turli ovqat turlarini bir-biridan farqlashga xizmat qiladi. Masalan, “sho‘rva” va “dimlama” har xil taom turlarini bildiradi. “Manti” va “chuchvara” esa o‘xshash mahsulotlardan tayyorlansa-da, shakli, hajmi va pishirish usuli jihatidan farqlanadi.

Nominativ aniqlik taom nomlarining asosiy xususiyatlaridan biridir. Aynan shu aniqlik tufayli til foydalanuvchilari bir taomni boshqasidan ajrata oladilar. Shuningdek, taom nomlarining aniqligi oshxona madaniyatida tartib, tasnif va tajriba uzatilishini ta‘minlaydi.

Taom nomlarining tasniflovchi vazifasi Taom nomlari faqat alohida ovqatni nomlash bilan cheklanmaydi, balki ularni ma‘lum guruhlariga ajratishga ham yordam beradi. O‘zbek tilida taomlarni quyidagicha tasniflash mumkin:

- 1) **suyuq taomlar:** sho‘rva, mastava, moshxo‘rda;
- 2) **quyuq taomlar:** palov, dimlama, qovurma;
- 3) **xamirli taomlar:** manti, chuchvara, lag‘mon, somsa;
- 4) **non mahsulotlari:** non, patir, qatlama;
- 5) **marosimiy taomlar:** sumalak, halim, osh.

Bu tasnif taom nomlarining til tizimida ma'lum semantik guruhlar hosil qilishini ko'rsatadi. Demak, nominativ vazifa nafaqat atash, balki tartibga solish va guruhlash vazifasini ham bajaradi.

Xulosa. Taom nomlarining nominativ vazifasi ularning til tizimidagi eng asosiy funksiyalaridan biridir. Ular muayyan taomni atash, boshqa taomlardan farqlash, tarkibi, tayyorlanish usuli, shakli va hududiy xususiyatlarini ifodalashga xizmat qiladi. O'zbek tilidagi "palov", "manti", "somsa", "sho'rva", "sumalak", "non", "lag'mon", "dimlama" kabi taom nomlari xalqning kundalik hayoti va ovqatlanish madaniyatida faol qo'llanadigan nominativ birliklardir.

Taom nomlari orqali tilning atash, aniqlashtirish, farqlash va tasniflash imkoniyatlari namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ular xalqning amaliy tajribasi, pazandachilik an'analari va madaniy tafakkuri bilan bog'liq holda shakllanadi. Demak, taom nomlarining nominativ vazifasini o'rganish o'zbek tilining leksik-semantik boyligini va xalq madaniyatining til orqali ifodalanish xususiyatlarini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. Toshkent: Fan, 2012.
2. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. Moskva: Akademiya, 2001.
3. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty. Moskva, 1996.
4. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. Toshkent, 2019.
5. Karimov S. O'zbek tili leksikologiyasi va semantikasi masalalari. Toshkent, 2007.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
7. O'zbek xalq taomlari va pazandachilik an'alariga oid etnografik materiallar.